

ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ ТА МІГРАЦІЇ

TRANSFORMATION OF GENDER ROLES UNDER THE INFLUENCE OF WAR AND MIGRATION

У статті досліджено трансформацію гендерних ролей в українському суспільстві в умовах війни та міграції. Для соціологічного аналізу гендерних перетворень у воєнний період авторка використовує теоретичні підходи інтерсекційного аналізу К. Креншоу, теорію гендеру як соціальної практики К. Вест і Д. Циммерман, теорію структурування Е. Гідденса, теорію гендерного порядку та гегемонної маскулінності Р. Коннел. Використовуючи метод теоретичного аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення даних різних соціологічних досліджень, авторка визначає ключові тенденції зміни ролей жінок і чоловіків, зокрема їхню гнучкість, розширення сфер активності та переосмислення функціональних обов'язків у родині й суспільстві. Проаналізовано вплив війни на кризу традиційної маскулінності та посилення агентності жінок.

Особливу увагу приділено зміцненню гендерного поділу праці, зростанню навантаження на жінок у побуті та догляді, а також зміцненню жіночої суб'єктності у волонтерській, професійній та політичній сферах. Авторка дійшла висновку, що жінки все частіше беруть на себе відповідальність за добробут родини, поєднують роботу з доглядом за дітьми та літніми родичами, демонструючи високу здатність до адаптації. Водночас посилюється усвідомлення необхідності рівномірного розподілу сімейних обов'язків, зростає підтримка залучення чоловіків до виховання дітей і домашньої праці. Також авторка підкреслює амбівалентність змін: з одного боку, суспільство демонструє прогресивні підходи до гендерної рівності, з іншого – зберігаються традиційні уявлення про чоловіків як основних захисників держави.

У межах дослідження обґрунтовано, що війна та міграція стали факторами, які активізували процеси дестабілізації й одночасно переосмислення гендерних конструктів, сприяючи утвердженню нових моделей взаємодії між жінками та чоловіками в межах соціального простору.

Ключові слова: гендерні ролі, війна, міграція, маскулінність, фемініність, гендерна рівність, гендерні стереотипи, соціальні трансформації.

The article examines the transformation of gender roles in Ukrainian society in the conditions of war and migration. For the sociological analysis of gender transformations during the war, the author uses theoretical approaches of intersectional analysis by K. Crenshaw, theories of gender as social practice K. West and D. Zimmerman, the theory of structuring E. Giddens, the theory of gender order and hegemonic masculinity R. Connell. Using the method of theoretical analysis, synthesis, comparison, and generalization of data from various sociological studies, the author identifies the key trends in changing the roles of women and men, in particular their flexibility, expansion of spheres of activity, and rethinking of functional responsibilities in the family and society. The impact of the war on the crisis of traditional masculinity and the strengthening of women's agency is analyzed.

Special attention is paid to shifting the gender division of labor, increasing the burden on women in everyday life and caregiving, as well as strengthening women's subjectivity in volunteer, professional and political spheres. The author came to the conclusion that women increasingly take responsibility for the well-being of the family, combine work with caring for children and elderly relatives, demonstrating a high ability to adapt. At the same time, the awareness of the need for an even distribution of family responsibilities is increasing, and support for the involvement of men in raising children and housework is growing. The author also emphasizes the ambivalence of changes: on the one hand, society demonstrates progressive approaches to gender equality, on the other hand, traditional ideas about men as the main defenders of the state are preserved.

Within the framework of the study, it is substantiated that war and migration became factors that activated the processes of destabilization and at the same time rethinking gender constructs, contributing to the establishment of new models of interaction between women and men within the social space.

Key words: gender roles, war, migration, masculinity, femininity, gender equality, gender stereotypes, social transformations.

УДК 316.346.2-044.922:[355.422+314.15]

DOI [https://doi.org/10.32782/2663-](https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.74.11)

5208.2025.74.11

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Опанасюк Т.А.

к.істор.н., доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Рівненський державний гуманітарний університет

Збройні конфлікти та масштабні міграційні процеси мають глибокий вплив не лише на політичні та економічні структури суспільства, а й на соціальні відносини, зокрема на уявлення про гендерні ролі. Війна як форма соціального потрясіння виступає каталізатором глибоких змін у гендерному порядку, трансформуючи усталений розподіл праці, сфер відповідальності та нормативні очікування щодо ролей жінок і чоловіків у суспільстві. Міграція, у свою чергу, не лише ставить індивідів у нове культурне та правове середовище, а й спонукає до переосмислення ідентичностей та гендерних практик. Російська військова агресія проти України, що триває з 2014 р. та набула характеру повномасштабної війни у 2022 р., призвела до масштабних процесів

внутрішнього переміщення та зовнішньої міграції. Унаслідок цього формуються нові соціальні умови, які сприяють переосмисленню гендерного порядку, появі альтернативних гендерних ролей і дестабілізації традиційних уявлень про гендерні стереотипи.

Необхідність вивчення трансформації гендерних ролей в умовах війни та міграції зумовлена посиленням гендерної нерівності, появою нових соціальних практик та зміною статусів жінок і чоловіків у публічному та приватному просторах. На тлі сучасних подій спостерігається зсув у функціональному та символічному наповненні гендерних ролей: жінки дедалі активніше залучаються до процесів прийняття рішень, оборони, волонтерства, водночас зазнаючи нових форм вразливості.

Чоловіки, в умовах мобілізації або втрати соціальної ролі, також змушені адаптуватися до змінених обставин. Науковий аналіз цих змін є необхідним для розробки соціальних політик, спрямованих на гендерну справедливість, соціальну інтеграцію та постконфліктного відновлення.

Соціологічне осмислення гендерних трансформацій у воєнний час ґрунтується на низці ключових теоретичних концепцій. Насамперед, це підхід до гендеру як до соціального конструкту, запропонований К. Вест і Д. Циммерман у праці «Doing Gender», згідно з яким гендер трактується не як фіксована чи вроджена ідентичність, а як динамічний і ситуативно зумовлений процес, що відтворюється у щоденних соціальних взаємодіях через дотримання або порушення суспільних очікувань [1, с. 131]. Тобто гендер є змінною та взаємозалежною від контексту поведінковою практикою, що постійно конструюється у конкретних соціальних умовах. Таким чином, гендер є не «тим, ким люди є», а «тим, що вони роблять» у межах соціально нормативних структур. Надзвичайні обставини, зокрема, воєнні дії, внутрішнє переміщення, зміна соціального статусу чи ринку праці – спонукають до перегляду й адаптації усталених моделей гендерного «виконання». Жінки, які беруть на себе функції захисниць, волонтерок чи головних годувальниць родини, порушують традиційні уявлення про фемінність. Натомість чоловіки, позбавлені можливості виконувати соціально очікувану маскуліність через втрату роботи, поранення чи еміграцію, змушені трансформувати власну гендерну ідентичність у нових обставинах. Таким чином, підхід К. Вест і Д. Циммерман дозволяє розглядати трансформації гендерних ролей не як виняткове явище, а як частину ширшого процесу постійного гендерного «виконання», чутливого до змін соціального, політичного та культурного контексту.

Іншим важливим теоретичним інструментом є концепція інтерсекційності (intersection) «перехрещення» ідентичностей К. Креншоу, яка наголошує, що гендер, сексуальність, раса, клас, етнічність, громадянський статус тощо – це не окремі, а взаємопов'язані всі ідентичності, які створюють унікальні досвіди пригнічення або привілеїв [2, с. 1249]. Теоретичний підхід К. Креншоу дає змогу виявити, яким чином воєнні події по-різному впливають на жінок і чоловіків з урахуванням їхнього соціального класу, віку, етнічної належності або міграційного статусу. Інтерсекційність акцентує на тому, що жінки не становлять однорідну групу, а їхній досвід трансформації гендерних ролей під час війни суттєво варіюється. Наприклад, ситуація жінки-біженки, жінки з інвалідністю або представниці етнічної меншини характеризується специфічними викликами та формами вразливості. У цьому контексті інтерсекційний підхід дає змогу здійснити багатовимірний аналіз змін гендерних ролей у контексті війни та вимушеного переселення: він підкреслює, що ці трансформації є нерівномірними та залежать від складної взаємодії гендерної належності з іншими соціальними ідентичностями.

У межах дослідження гендерних трансформацій, зумовлених війною та вимушеною міграцією, доцільно звернутися до теорії структурації Е. Гідденса, яка дозволяє подолати дуалізм між структурною детермінацією та індивідуальною агентністю. Відповідно до цього підходу, соціальні структури – зокрема гендерні норми, рольові очікування, інституційні правила – не є зовнішніми щодо індивіда, а відтворюються і трансформуються у процесі соціальної практики [3, с. 49]. Гендер у цьому контексті постає як структура, що «вписана» в соціальні системи, але одночасно формується через повсякденні дії індивідів, які у відповідь на кризові обставини (такі як воєнна мобілізація, втеча, адаптація в новому середовищі) можуть відтворювати або змінювати усталені ролі. Застосування теорії структурації до аналізу гендерних змін під час війни дозволяє висвітлити, яким чином нові соціальні умови відкривають простір для перегляду звичних моделей маскуліності й фемінності, як індивіди рефлексивно адаптують свої ролі, та яким чином ці дії впливають на переформулювання самих структур. Отже, гендерна трансформація розглядається не лише як наслідок зовнішніх умов, а як результат взаємодії між структурною стабільністю та динамікою соціальної дії.

Вагому аналітичну цінність має також концептуальний підхід Р. Коннел, зокрема її положення щодо гендерного порядку та гегемонної маскуліності. Згідно з Р. Коннел, гендер є соціальною практикою, що структурно вписана в інституції, культуру та взаємодії, і не зводиться лише до особистісної ідентичності [4, с. 32]. Війна як соціальна криза глибоко впливає на відтворення гендерного порядку, активізуючи або, навпаки, деформуючи усталені моделі маскуліності й фемінності.

Гегемонна маскуліність у воєнному контексті часто консолідується через прославлення військової доблесті, сили, героїзму, готовності до самопожертви. Проте в умовах вимушеної міграції, гуманітарної допомоги, волонтерства та доглядової праці набувають значення інші моделі поведінки, що репрезентують альтернативні маскуліності – турботливі, емпатійні, кооперативні [5, с. 847]. Жінки ж, у свою чергу, виходять за межі традиційних ролей доглядачок і домогосподарок, активно залучаючись до сфер прийняття рішень, громадського активізму. Таким чином, війна та міграція створюють умови для реконфігурації гендерних ієрархій. Як зазначає Р. Коннел, зміни у структурі гендерного порядку можуть відбуватися як через розрив із домінантною моделлю гегемонної маскуліності, так і через її адаптацію до нових обставин [6, с. 71]. У цьому контексті гендерні ролі втрачають свою стабільність, стаючи предметом постійної renegotiation (перевизначення), що особливо помітно в ситуаціях кризи, викликаній війною та масовим переміщенням населення.

Застосування вищезазначених теоретичних підходів до аналізу гендеру дозволяє глибше осмислити складність та неоднорідність трансформа-

цій гендерних ролей в українському суспільстві в умовах війни та масової міграції. Поєднання цих концепцій відкриває аналітичний простір для розуміння гендеру не як стабільної соціальної категорії, а як динамічного процесу, що формується у взаємодії з соціальними структурами та індивідуальними діями.

Теоретичне осмислення трансформацій гендерного порядку в умовах війни та вимушеної міграції є основою для аналізу емпіричних даних. Ці дані, що відображають реальні практики й зміни у гендерній структурі українського суспільства, представлені в дослідженнях KMIC [7], Центру економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова [8], ООН Жінки в Україні [9], аналітичного центру Cedos [10], соціологічної групи Рейтинг [11], дослідницьких компаній Gradus Research [12; 13] та Info Sapiens [14; 15].

Сьогодні можемо стверджувати, що війна в Україні, порушила сталі уявлення про «жіноче» та «чоловіче». З одного боку, спостерігається зростаюча фемінізація сфер відповідальності в тилу: жінки дедалі частіше беруть на себе не лише традиційні функції з догляду за дітьми й літніми родичами, а й виконують ключові ролі в організації побуту, логістики, фінансового забезпечення та громадської активності. Вони стають лідерками волонтерських ініціатив, координаторками гуманітарних проєктів, активно залучаються до роботи в медичних установах, підрозділах територіальної оборони, а також до служби у Збройних силах. Така активізація жіночої участі в публічному просторі демонструє відчутне зміщення від традиційного уявлення про жінку як «пасивну» або «захищену» фігуру.

З іншого боку, чоловіки, які з різних причин не були мобілізовані (через вік, стан здоров'я чи догляд за родиною), опинилися в ситуації необхідності включення до сфер, що стереотипно вважаються «жіночими», наприклад, виховання дітей, домашнє господарство, емоційна підтримка, освітній супровід. Для значної частини з них це стало психологічним викликом, адже вступає в суперечність із глибоко вкоріненими нормами традиційної героїчної маскуліності, що підкреслює силу, захисну функцію та дистанцію від побутових обов'язків.

Додатковим чинником трансформації гендерних ролей стала міграційна криза (як зовнішня, так і внутрішня). Станом на кінець листопада 2024 р. за кордоном перебувало 5,2 млн. українців. Переважна більшість з них – це жінки (найбільша частка жінок віком 35–44 роки) та діти. Найбільше біженців виїхало до Німеччини, Польщі та Чехії [16, с. 88].

У березні 2025 р. чисельність внутрішньо переміщених осіб в Україні досягла 4,6 млн. Зокрема, 3,68 млн. осіб (80,8%) серед них це доросле населення, 873107 осіб (19,2%) – це діти до 18 років. У загальній кількості внутрішніх переселенців (включно з дітьми) частка жіночої статі складала 59,7%, чоловічої статі – 40,3% [17].

Отже, основну частку серед вимушено переміщених осіб становлять жінки з дітьми, що зумовлює специфічну гендерну структуру міграційних потоків. У країнах тимчасового перебування ці жінки виконують подвійне навантаження: з одного боку, інтегруються до ринку праці, з іншого – забезпечують соціалізацію дітей в нових культурних, мовних та освітніх умовах. Такий стан формує феномен «перенавантаженої жіночої ролі», що охоплює продуктивну працю, репродуктивну турботу, емоційне регулювання та адаптаційні стратегії.

У цьому контексті жінки постають як активні суб'єкти змін: вони отримують доступ до нових ресурсів – професійної освіти, державної підтримки, інституцій захисту прав – та формують нову ідентичність, нерідко засновану на фінансовій автономії та розширенні соціальної мобільності. Водночас, ця активізація супроводжується значними психологічними викликами: емоційною ізоляцією, підвищеним рівнем стресу та амбівалентністю очікувань щодо виконання обов'язків як у країні перебування, так і в країні походження.

Для чоловіків, які залишилися на території України, така ситуація часто спричиняє відчуття втрати традиційної ролі «годувальника» та необхідність її переосмислення в умовах воєнної економіки та зміни внутрішньосімейної динаміки. У низці випадків це призводить до напруження або конфліктів у сім'ях – особливо після тривалого розділення, коли гендерні межі в умовах просторової та соціальної розлуки зазнають перегляду або деформації.

Результати різних соціологічних досліджень ілюструють зазначені трансформації. Так, згідно з дослідженням, проведеним BBC Media Action (кінець 2022–2023 рр.), яке аналізувало реакції жінок і чоловіків на зміну ролі жінок в Україні та їхнє бачення майбутнього гендерної рівності, війна суттєво вплинула на життя жінок у різних сферах, зокрема, у питаннях вимушеного переміщення, зниження доходів, втрати роботи, а також погіршення психічного й фізичного здоров'я. Найбільше ці виклики відчуються серед окремих категорій жінок, зокрема серед ВПО та тих, хто проживає на тимчасово окупованих або непідконтрольних уряду територіях України [18, с. 3]. Також результати дослідження показали, що однією з головних змін у ролі жінок у результаті повномасштабного вторгнення стала одноосібна відповідальність, яку багато з них несуть за свої сім'ї, поки їхні партнери або чоловіки воюють. Це особливо відчували на собі жінки ВПО, яким доводилося самостійно приймати рішення щодо своїх дітей, а також жінки в сільській місцевості, яким доводилося справлятися з додатковими обов'язками, пов'язаними з сільськогосподарськими роботами, які раніше виконували чоловіки.

Змінилось уявлення про «ідеальну» жінку: до традиційних рис – добра, ніжна, гарна матір, додалися – незалежна, смілива, мудра, сильна, стійка і патріотична. Тобто можна стверджувати, що образ «ідеальної» жінки містить мінливі ролі, які виконують жінки, і виклики, з якими вони стикаються.

Опитування дослідницької компанії Gradus Research (серпень 2023 р.) показало, що війна змінила та розширила функціонал усіх без винятку жінок і збільшила навантаження на них [12]. Так, найбільше змінилося життя дружин військовослужбовців: 54% з них декларують зростання фінансових обов'язків, 62% відчували більшу відповідальність за виховання дітей і 63% почали активніше планувати життя родини. У той же час для опитаних жінок, які повернулися з-за кордону, зміни виявилися менш відчутними: 19% з них почали приймати більше рішень щодо фінансових питань, 34% активізували свою роль у вихованні дітей і 38% стали більше планувати сімейне життя. Незважаючи на психологічні виклики, високий рівень стресу, переїзди та страхи, які спіткали українців, результати дослідження вказали на відносно високий рівень задоволеності стосунками у шлюбі чи партнерстві, а також сімейним життям серед усіх категорій опитаних.

Результати опитування дослідницької компанії Info Sapiens (травень 2023 р.) у рамках проєкту «Трамплін до рівності: Проєкт зі зміни соціальних норм та викорінення гендерних стереотипів задля сталого розвитку та добробуту жінок та чоловіків в Україні» показали, що участь чоловіків у виконанні зазвичай «жіночої» роботи збільшилась [14]. Наприклад, готування їжі з 16% у 2000 р. до 29% у 2023 р.; допомога у навчанні – з 27% до 41% відповідно; купівля товарів для дітей – з 24% до 38%; доставка в садок/школу – з 30% до 45%. В цілому у більшості категорій участь батьків-чоловіків зросла на 10–15%. У таких сферах як емоційна підтримка, гра, спілкування – зафіксовано гендерний паритет або його наближення. Проте домінування матерів зберігається в базовому повсякденному догляді (харчування, прання, нічні пробудження тощо). Зазначені у дослідженні цифри свідчать про реальне зрушення в бік більшої участі батьків-чоловіків у сімейному житті, що є важливим індикатором зміни гендерних норм і ролей у суспільстві.

Загальнонаціональне опитування «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в українському суспільстві», проведене КМІС у період з 27 лютого по 15 березня 2024 р., показало, що більшість українців і українок (72%) вважали, що чоловіки мають активно долучатися до виховання дітей [7]. Це свідчить про поступову трансформацію гендерних уявлень і зміну традиційного підходу до розподілу ролей у родині. Водночас лише 35% опитаних чули про ініціативи, які сприяють залученню чоловіків до батьківства через відповідні програми на робочих місцях. Це свідчить про недостатню поширеність подібних практик і потребу в активнішому їх запровадженні, а також у підвищенні обізнаності щодо важливості відповідального батьківства.

Дослідження також засвідчило наявність прогресивних поглядів серед значної частини респондентів щодо сімейного розподілу обов'язків. Так, 93% опитаних зазначили, що і чоловіки, і жінки

однаковою мірою повинні піклуватися про дітей, а 92% – про літніх родичів. Більшість також поділяє думку, що обидві статі відповідальні за планування дозвілля родини (87%), побудову кар'єри (87%) та прибирання в домі (74%).

Попри ці зрушення, традиційні уявлення про роль чоловіка в суспільстві залишаються досить поширеними – 54% респондентів вважають, що саме чоловіки мають відповідати за захист країни.

Третя хвиля дослідження «Пульс жіночого самопочуття», проведена Gradus Research та Biaseless у березні 2025 р., показала з одного боку готовність жінок до більшої відповідальності, а з іншого – безліч викликів, пов'язаних із цим [13]. Так, 47% жінок відзначили підвищення рівня стресу – цей показник зріс на 8% порівняно з 2023 р. Погіршення стану здоров'я зафіксували 45% респонденток, що на 6% більше, ніж у 2024 р. (39%). Емоційне вигорання відчувають 39% опитаних, однак лише 3% отримують належну психологічну допомогу. Основними чинниками зростання навантаження стали турбота про здоров'я (52%), ведення домашнього господарства (41%) та догляд за близькими (32%). Попри ці труднощі, дедалі більше жінок успішно адаптуються до нових умов: 60% респонденток зазначили, що їм вдається поєднувати професійні обов'язки з особистим життям, що на 10% більше, ніж у 2024 р. Крім того, майже половина опитаних висловили готовність до кар'єрного зростання та обіймання лідерських позицій.

Опитування Info Sapiens (10–19 лютого 2025 р.) показало, що рівень задоволеності рівноправністю чоловіків і жінок в Україні зріс з 54% в 2020 р. до 64% у 2025 р. Єдина вікова група, де частка незадоволених переважає частку задоволених – це підлітки 16–19 років (31% проти 27%), – причому незадоволення переважає серед дівчат. У порівнянні з лютим 2022 р. станом на лютий 2025 р. рівність внесків чоловіків і жінок як у сімейний бюджет, так і в розподіл домашньої роботи також зросла. Якщо в 2022 р. 61% чоловіків казали, що приносять основну або значну частку доходу, то в 2025 р. таких було 56%. Натомість у 2025 р. 16% жінок стверджували, що приносять основну частку доходу, тоді як в 2022 р. було 11%. У 2025 р. зросла частка і жінок, і чоловіків, які зазначили про однаковий розподіл хатньої роботи в їхніх сім'ях (з 38% до 42% серед чоловіків і з 37% до 43% серед жінок, які перебувають у шлюбі чи цивільному партнерстві) [15].

Результати вищезазначених опитувань, засвідчують поступові, але суттєві трансформації гендерних ролей в українському суспільстві. Так, підвищення рівня задоволеності рівноправністю між чоловіками і жінками свідчить про зрушення у суспільній свідомості щодо ролей і внеску обох статей у соціальне та економічне життя. Зростання частки жінок, які вважають себе основними добувачками доходу, а також зменшення кількості чоловіків, які ототожнюють себе з цією роллю, демонструє поступове переосмислення традиційних економічних функцій у родині. Паралельно фіксу-

ється позитивна динаміка у сфері розподілу хатньої праці, що вказує на частковий відхід від патріархальних моделей побутової організації. Водночас збереження високого рівня незадоволеності серед підлітків, особливо дівчат, вказує на зростання критичності молодого покоління до наявної ситуації та потенційне посилення вимог до справжньої, а не декларативної гендерної рівності. Усе це дозволяє стверджувати, що війна та пов'язані з нею соціальні зміни стали потужним каталізатором для перегляду й переформатування гендерного порядку, спричинивши як посилення ролі жінок в економічній і побутовій сферах, так і зростання чутливості до питань рівності серед молоді.

Результати дослідження трансформації гендерних ролей в умовах війни та міграції вказує на суттєві зміни в соціальній структурі та уявленнях про жіночі й чоловічі ролі. Жінки, які опинилися в умовах багатовекторного навантаження – емоційного, економічного, побутового та професійного – продемонстрували високу здатність до адаптації, відповідальність і лідерський потенціал. При цьому вони дедалі активніше формують власні потреби, права та вимоги до соціальної підтримки.

Війна виступила як каталізатор «нової видимості» жінок у суспільстві: вони перестають бути лише об'єктами допомоги чи другорядними учасницями процесів, і набувають статусу повноцінних суб'єктів – із власним голосом, впливом і роллю у відновленні суспільства. Цей процес супроводжується переглядом нормативних очікувань, новим розподілом обов'язків і поступовим формуванням умов для реалізації гендерної рівності.

Це відкриває нові можливості для рівноправного партнерства, однак водночас породжує нові виклики, пов'язані з соціальною адаптацією, стереотипами та нерівним доступом до ресурсів. Тому післявоєнна відбудова має бути гендерно чутливою й інклюзивною щодо людей різної гендерної ідентичності.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому аналізі змін у масовій свідомості, міжпоколінних відмінностях у сприйнятті гендерних ролей, регіональних особливостей адаптації та потенціалі державної політики у підтримці гендерної рівності в умовах поствоєнної відбудови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. West C., Zimmerman D. Doing Gender. *Gender & Society*, vol.1, no. 2, 1987. P. 125–151.
2. Crenshaw K. Mapping of the Margings. Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review*, vol. 43, no. 6, 1991. P. 1241–1299.
3. Giddens A. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. University of California Press, 1984. 402 p.
4. Connell R. W. Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics. Stanford, Calif : Stanford University Press, 1987. 334 p.
5. Connell R. W., Messerschmidt J. W. Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, vol. 19, no. 6, 2005. P. 829–859.
6. Connell R. W. Gender: In World Perspective. 2nd Edition. Polity Press, Cambridge/Malden, 2009. 190 p.
7. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в українському суспільстві. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20240913_g/Gender%20survey%202024%20UKR%20-%20for%20NDI%20portal.pdf (дата звернення: 13.06.2025).
8. Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту. Частина 1. Вимушені мігранти – соціологічний погляд в гендерному вимірі. Київ: Центр Разумкова, 2024. 205 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/01/29/2024-Pyshchulina-EDNANNYA-SITE.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).
9. Гендер в гуманітарному реагуванні в Україні: кращі практики та уроки. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital-library/publications/2025/05/hender-v-humanitarnomu-reahuvanni-v-ukrayini-krashchi-praktyky-ta-uroky> (дата звернення: 15.06.2025).
10. Вплив війни на можливості жінок: результати дослідження. URL: <https://cedos.org.ua/vplyv-vijny-na-mozhlyvosti-zhinok/> (дата звернення: 15.06.2025).
11. Можливості жінок в Україні (1–2 червня 2023 року). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/mozhlyvost_zh_nok_v_ukra_n.html (дата звернення: 10.06.2025).
12. Зміни в ролях: як війна вплинула на сімейне життя українських жінок. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/changes-roles-how-war-has-affected-family-life-ukrainian-women/> (дата звернення: 10.06.2025).
13. Щорічне гендерне дослідження Gradus Research і Biasless. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/annual-gender-survey-gradus-research-and-biasless/> (дата звернення: 15.06.2025).
14. Роль чоловіків у батьківстві під час повномасштабної війни. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/ukr_rol_cholovikiv_u_batkivstvi_u_chas_povnomasshtabnoi_vijny.pdf (дата звернення: 14.06.2025).
15. Більшість українців та українок задоволені гендерною рівністю в Україні, тоді як 5 років тому таких було лише половина. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=340> дата звернення (14.06.2025).
16. Українські біженці за кордоном: скільки їх та хто повернеться? Четверта хвиля дослідження. Центр економічної стратегії. Київ: Міжнародний фонд Відродження, 2025. 102 с. URL: <https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/337/doslidzhennya-1.pdf> дата звернення (10.06.2025).
17. В Україні налічується 4,6 млн. внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://skilky-skilky.info/v-ukraini-nalichuietsia-4-6-mln-vnutrishno-peremishchenykh-osib/#:~:text=дата звернення> (9.06.2025).
18. Жінки в Україні: як змінити гендерні ролі та ставлення? URL: <https://www.bbc.co.uk/mediaaction/documents/bbc-media-action-research-briefing-roles-ukrainian.pdf> дата звернення (16.06.2025).